Tampereen yliopisto

Kia Katjos

”LASKE MÄKEÄ SEKÄ OPETTELE LUKEMAAN”

Isyys kirjeiden välityksellä talvi- ja jatkosodassa

Yhteiskuntatieteiden tiedekunta
Kandidaatintutkielma
Kesäkuu 2024

TIIVISTELMÄ

Kia Katjos: ”Laske mäkeä sekä opettele lukemaan” – Isyys kirjeiden välityksellä talvi- ja jatkosodassa
Kandidaatintutkielma
Tampereen yliopisto
Historian tutkinto-ohjelma
Kesäkuu 2024

Kirjeenvaihto tarjosi sotavuosina tärkeän mahdollisuuden yhteydenpitoon. Tutkielma tarkastelee isyyttä Suomessa talvi- ja jatkosodan aikana kirjeiden välityksellä. Kirjeiden lähettäminen sota-aikana oli maksutonta ja arvioiden mukaan niitä kirjoitettiin noin miljardi kappaletta jatkosodan aikana. Kirjeet olivat sisällöltään usein hyvinkin arkipäiväisiä, ja kirjoittajalleen mahdollinen tapa kertoa arjen kuulumisia, saada tietoa perheenjäsenten hyvinvoinnista ja joillekin se oli tapa kuluttaa aikaa.

Tutkielman aineistona käytetään yhden perheen isän rintamalta kotiin lähettämiä kirjeitä. Kyseinen kokoelma on sijoitettuna Tampereen yliopiston Kansanperinteen arkistoon. Osa kirjeistä on osoitettu joko perheen äidille, koko perheelle tai vain lapsille. Perheeseen on kuulunut isä, äiti, poika ja tytär. Menetelmänä hyödynnetään lähilukua, jonka avulla kirjeistä etsitään ja tulkitaan isyyteen liittyviä teemoja. Tutkimuskirjallisuuden avulla taustoitetaan kirjeistä esiin nousevia teemoja sekä yhdistetään ne aikakauden normeihin ja kontekstiin. Tutkielmalla laajennetaan sota-ajan isyyttä koskevan tutkimuskentän perspektiiviä.

Esiin nousevia teemoja ovat lasten hyvinvoinnista ja terveydestä huolehtiminen, kasvattaminen, koulunkäynnissä kannustaminen, lapsiin ja heidän kuulumisiinsa tutustuminen, lapsille lahjojen ostaminen, ikävä, valokuvien katselu, pyyntö lapsille kirjoittaa, menneisyyden muistelu, tulevaisuudesta puhuminen ja Jumalaan tukeutuminen. Perhe mukailee aikansa normeja esimerkiksi siten, että lapsilta odotetaan kuuliaisuutta vanhempiaan kohtaan. Toisaalta isä osoittaa kirjoitetuilla sanoillaan tunteita lapsiaan kohtaan, mitä ei pidetä ajalle tyypillisenä. Isä myös käsittelee sotaa ajoittain ikäsensitiivisin sanavalinnoin ja huolehtii, että lapsilla säilyy oikeus pysyä lapsina.

Avainsanat: talvisota, jatkosota, vanhemmuus, kirjeenvaihto, kasvatus

Tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu Turnitin OriginalityCheck -ohjelmalla.

SISÄLLYS

1 JOHDANTO 1

1.1 Tutkimusaihe ja rajaus 3
1.2 Tutkimusaineiston esittely 3
1.3 Lähiluku ja kirjetutkimus 5

2 HUOLENPITO 8

2.1 Lasten terveys on etusijalla 8
2.2 Kasvattamista ja koulunkäyntiin kannustamista 11
2.3 Tutustumista omiin lapsiin 14
2.4 Perheen ikävöintiä 15

3 NYKYHETKEN ULKOPUOLELLA 18

3.1 Muistot yhteisestä menneisyydestä 18
3.2 Vanhuuden turva on lapsissa 19
3.3 Jumalan tahto 21

4 PÄÄTELMÄT 22

LÄHTEET JA KIRJALLISUUS 24

1 JOHDANTO

Sota-aikana perheet pitivät yhteyttä kirjoittamalla kirjeitä ja se oli merkittävä yhteydenpidontapa. Kirjeiden kirjoittamista onkin luonnehdittu sota-ajan normiksi.[1] Tämä näkyy jo kirjeenvaihdon luvuissa: jatkosodan aikana kenttäpostissa kulki noin miljardi lähetystä.[2] Kirjeitä ja postikortteja pystyi lähettämään maksuttomasti kotirintaman ja puolustusvoimissa palvelevien välillä talvi- ja jatkosodassa.[3] Maksuttomuus onkin voinut olla merkittävä osatekijä selittämään kirjeenvaihdon suurta volyymia sekä helpottanut lukemattomien perheiden yhteydenpitoa sota-aikana. Kirjeissä kerrottiin arkisista asioista, perheen hyvinvoinnista eikä ikäviä tunteitakaan voinut välttää.[4] Usein myös tiedusteltiin lasten kuulumisia ja annettiin ohjeistuksia.[5] Kun kotoa saapui viestejä, helpotti se sotilaiden mielialaa. Joissakin tilanteissa uutiset kotirintamasta saattoivat myös lannistaa sotilaita.[6] Näin ollen kenttäpostilla voidaan todeta olleen merkitystä myös maanpuolustustahtoon.

Tässä tutkielmassa tarkastellaan isyyteen liittyviä teemoja, jotka ilmenevät sota-ajan kirjeenvaihdossa. Tutkimustehtävänä on analysoida, millaisia isyyteen liittyviä teemoja kirjeistä nousee esiin. Vanhemmuuden tutkiminen osana historian tutkimusta on olennaista esimerkiksi siitä syystä, että vanhemmuuden on todettu periytyvän. Näin ollen sota-ajan lapset ovat voineet jatkaa samanlaisilla vanhemmuuden työkaluilla kuin mitä heidän omatkin vanhempansa ovat käyttäneet.[7] Sota-ajan isyys, jolloin isä oli fyysisesti etäällä, on vaikuttanut suomalaiseen kasvatuskulttuuriin.[8] Näin ollen aiheen tutkiminen on tärkeää jo siitäkin näkökulmasta, että sen vaikutukset ovat olleet pitkäaikaiset. Tämä tutkielma täyttääkin tutkimuskentällä juuri sota-ajan isyyteen kohdistuvan tutkimuksen aukkoa.

[1] Hagelstam 2011, 305.
[2] Rönkkönen 2005, 646.
[3] Rönkkönen 1999, 254 ja Rönkkönen 2005, 634.
[4] Kemppainen 2005, 466.
[5] Rönkkönen 2005, 635.
[6] Kemppainen 2005, 473.
[7] Kivimäki 2010, 201.
[8] Näre 2008, 29.

Sota-ajan aikaista ja jälkeistä lapsuutta on tutkittu laajasti osana historian tutkimuskenttää.[9] Aikaisempaa tutkimusta vanhemmuudesta kirjeiden välityksellä sota-aikana on tehnyt esimerkiksi Sonja Hagelstam.[10] Aikaisempaa talvi- tai jatkosotaa koskevaa tutkimusta, jossa vanhemmuutta tutkitaan kirjeiden välityksellä, on kuitenkin käsittääkseni niukasti. Sen sijaan sota-ajan lapsuudesta on tehty useita julkaisuja.[11]

Jatkosota vaikutti perheisiin eri tavoin. Kuitenkin useiden perheiden isät ja pojat palvelivat rintamalla. Erityisesti rajaseuduilla asuvat perheet joutuivat lähtemään evakkoon.[12] Merkittäviä muutoksia perheissä olivat myös muuttuneet tulot, kun rintamalla palvelevat isät eivät saaneet enää elinkeinostaan palkkaa. Sota-aikana asevelvolliset saivat päivärahaa ja reserviläiset sotakuukausipalkkaa.[13] Sota-ajan lapsuutta koskevassa tutkimuksessa on kiinnitetty huomiota siihen, että erääseen tutkimusjoukkoon osallistuneista sota-ajan lapsista suurimmalla osalla elämä kuitenkin jatkui sota-aikana, ja siihen kuului myös vapaa-aikaa. Keskeinen lasten erilaisia kokemuksia selittävä tekijä onkin asuinpaikka. Täten evakuoidut lapset joutuivat erilaisten kokemusten eteen kuin ne lapset, jotka pystyivät jäämään asuinsijoilleen.[14]

Jatkosodan aikaan naisia pidettiin ”kansakunnan moraalisina selkärankoina” ja heidän tärkein velvollisuutensa oli toimia äiteinä.[15] Ihanteellinen äiti paitsi synnytti lisää lapsia ja piti heistä huolta, niin oli myös valmis uhrauksiin eli siihen, että oma puoliso tai poika menehtyi rintamalla puolustaessaan maata.[16] Ihanneperhe oli sellainen, jossa äidit olivat ”uhrimielisiä” ja heidän rintamalla taistelevat poikansa sankarillisia.[17] Heidän kuului jakaa ja kasvattaa lapsiaan kansakunnan arvoihin kiinni.[18] Isän rooliin sisältyi mallin antaminen eli sotiminen jopa kuolemaan asti.[19] Täten voidaan todeta, että ihmisten roolit mukautuivat sotatilaan, jossa maanpuolustus oli prioriteetti.

[9] Ks. esim. Näre & Kirves 2007 ; Malinen & Tamminen 2017 ; Tepora 2018.
[10] Hagelstam 2008.
[11] ks. esim. Pukkila-Toivonen 2008; Korppi-Tommola 2008.
[12] Kemppainen 2005, 465.
[13] Kemppainen 2005, 467.
[14] Korppi-Tommola 2008.
[15] Kemppainen 2005, 471.
[16] Kemppainen 2005, 471.
[17] Kemppainen 2005, 471.
[18] Kemppainen 2006, 173.
[19] Kemppainen 2006, 169.

1.1 Tutkimusaihe ja rajaus

Tässä tutkielmassa tarkastellaan yhden suomalaisperheen kirjeenvaihtoa talvi- ja jatkosodassa. Perheeseen on kuulunut isä, äiti sekä heidän poikalapsensa Esa ja tämän pikkusisko Kaija. Tutkielmassa tarkastellaan, millaisia vanhemmuuteen liittyviä teemoja isän lähettämissä kirjeissä äidille, lapsille sekä koko perheelle ilmenee. Tutkielmassa ollaankin kiinnostuneita sota-ajan isyydestä. Tarkastelun kohteena eivät ole kaikki kirjeistä nousevat teemat, vaan kiinnostus rajautuu isyyden teemoihin. Tällä rajauksella on mahdollista vastata myös tutkimuskysymykseen.

Sota-ajan kirjeiden tutkiminen on valitsemastani tulokulmasta käsin merkittävää, koska kirjeet ovat olleet aikansa keskeinen vuorovaikutuksen väline. Niitä tarkastelemalla voidaan teemoitella, millaisia vanhemmuuteen liittyviä teemoja kirjeistä nousee. Samaan aikaan tulee kuitenkin muistaa, että kirjeet ovat oma vuorovaikutuksen muotonsa. Tutkielma ei vastaa siihen, millaista vanhemmuus on ollut kokonaisuudessaan talvi- ja jatkosodan aikana, mutta tarjoaa yhden näkökulman isyyteen.

1.2 Tutkimusaineiston esittely

Käytän kandidaatintutkielmani tutkimusaineistona kirjeenvaihtoa, joka sijaitsee Tampereen yliopiston Kansanperinteen arkistosta, jossa on merkittävä kokoelma Suomen sota-ajan kirjeenvaihtoa.[20] Arkistosta löytyy poikkeuksellisen laaja kokoelma, joka kattaa yli 40 000 kirjettä, joita yksityishenkilöt ovat lahjoittaneet arkiston käyttöön 1970–luvulta alkaen.[21]

Käyttämäni kokoelma on SAK53 ja siihen kuuluu yhteensä 202 puhtaaksikirjoitettua kirjettä ja postikorttia. Pääasiallisesti kokoelma koostuu kuitenkin kirjeistä. Arkistossa ovat myös alkuperäiset kirjeet, mutta olen tutkielmassani päätynyt käyttämään vain puhtaaksikirjoitettuja kappaleita. Puhtaaksikirjoitetuista kirjeistä pieni osa sijoittuu ajalle ennen sotia ja sotien jälkeiselle ajalle. Kuitenkin pääosin kokoelma koostuu sotien aikana toteutuneesta kirjeenvaihdosta. Kokoelman perusteella Antti-isä kirjoitti kotiin useita kertoja kuukaudessa: välillä enemmän ja toisinaan vähemmän. On muistettava, että kokoelmassa ovat vain ne kirjeet, jotka arkistolle on toimitettu. Näin ollen emme voi olla varmoja, löytyvätkö kokoelmasta kaikki isän lähettämät kirjeet. Sotavuosien osalta kokoelma kattaa kirjeitä vuosilta 1939–1942 ja 1944. Vuodelta 1943 ei ole yhtäkään

[20] Olen löytänyt aineiston tutkielmaani Ilari Taskisen julkaisun ansiosta. Taskinen kirjoittaa julkaisussaan ”Sota-ajan kirjekulttuuri ja kirjeiden kokemusten tulkinta” sivulla 17, kuinka kirjeet toimivat isyyden apuvälineenä. Taskinen viittaa esimerkkikokoelmiin, joista yksi on tutkielmassani käytetty kokoelma SAK53.
[21] Taskinen 2021, 375.

puhtaaksikirjoitettua kirjettä. Viimeinen rintamalta kotiin lähetetty kirje ennen vuotta 1944 on päivätty 16.2.1942, ja siinä Antti-isä kertoo puolisolleen olevansa kuudetta viikkoa sairaalassa hoidossa.[22] Sairaalassa isä potee heikkoja veriarvoja ja pohtii lomille pääsyä. Samaan aikaan hän myös kertoo vuonna 1901 syntyneiden sotilaiden saaneen vapautuksen rintamalta, ja pohtiikin, milloin on hänen vuoronsa, koska hän itse on syntynyt vuonna 1902.[23] On huomionarvoista, että jatkosodan asemasotavaihe käytiin vuoden 1941 joulukuusta kesään 1944 asti. Nähdäkseni on ainakin neljä mahdollista selitystä sille, miksi kirjeenvaihtoa ei ole loppuvuonna 1942 eikä koko vuonna 1943. Ensinnäkin isä on saattanut saada vapautuksen rintamalta ikänsä vuoksi. Toisaalta hänen terveytensä on voinut irrottaa hänet rintamalta. Kolmantena selitysmallina pidän sitä, että kirjeitä ei vain ole syystä tai toisesta kirjoitettu. On myös mahdollista, että isä on palvellut rintamalla ja kirjeenvaihto on säilynyt entisellään, mutta kirjeitä ei ole syystä tai toisesta toimitettu arkiston käyttöön. Kuten huomaamme, kirjetutkimukseen sisältyy paljon vaihtoehtoisia selitysmalleja, joista emme voi mennä takuuseen. Käyttämääni kokoelmaa on käytetty aikaisemmin ainakin vuonna 2015 valmistuneessa pro gradu -tutkielmassa.[24]

Kirjeissä sisällöt ja näin ollen myös teemat limittyvät. Täten yhdessä kirjeessä tai jopa virkkeessä voi olla sisällään useita tulkitsemiani teemoja. Lisäksi kirjeiden pituuksissa on eroja: osa koostui alle sadan sanan kuulumistenvaihdosta, kun taas ajoittain kynänkärjestä irtosi lähemmäksi kaksisataa sanaa. Välillä kirjeet ovat sisällöltään tunteisiinvetoavia, ajatuksenvirtaa tai toisinaan taas hyvinkin suoraviivaisia. Yksi kirje saattoikin koostua kielellisesti monenlaisesta sisällöstä. Tutkielmassa on käytetty aineistona sellaisia kirjeitä, jotka on osoitettu ainoastaan joko perheen äidille, lapsille tai koko perheelle. Valintani jättää ulkopuolelleen esimerkiksi muille sukulaisille osoitetut kirjeet. Aineistonkeruuvaiheessa olen lukenut ensin kaikki rintamalta kotiin lähetetyt puhtaaksikirjoitetut kirjeet ja jakanut ne kahteen pinoon sen mukaan, löytyykö niistä isyyteen liittyvä teemoja vai ei. Tämän jälkeen olen keskittynyt ainoastaan niihin kirjeisiin, joista teemoja ensimmäisellä lukukerralla ilmeni.

Tässä kandidaatintutkielmassa aineistoon lopullisesti valikoituneet kirjeet on jaoteltu kahteen eri yläkategoriaan eli pääteemoihin. Lähilukua hyödyntäen kirjeistä nousivat useiden lukukertojen jälkeen seuraavat teemat: lasten hyvinvoinnista ja terveydestä huolehtiminen, kasvattaminen, koulunkäynnissä kannustaminen, lapsiin ja heidän kuulumisiinsa tutustuminen, lapsille lahjojen

[22] Kper, SAK/53/151 16.2.1942.
[23] Kper, SAK/53/146 9.2.1942.
[24] Ketola 2015.

ostaminen, ikävä, valokuvien katselu, pyyntö lapsille kirjoittaa, menneisyyden muistelu, tulevaisuudesta puhuminen ja Jumalaan tukeutuminen.

Rakenteellisesti tutkielma etenee siten, että johdannon alaluvuissa käsitellään tutkimusaihetta ja sen rajausta, esitellään tutkimusaineisto, avataan tutkielmassa käytettyä menetelmää ja tutustutaan tarkemmin kirjetutkimukseen. Kahdessa käsittelyluvussa kirjeiden teemat on jaoteltu kahteen yläkategoriaan, joita ovat huolenpito ja nykyhetken ulkopuolinen aika. Käsittelyluvuissa pureudutaan syvemmälle teemoihin ja analysoidaan kirjeiden sisältöä. Kirjeiden sisältö myös kontekstoidaan omaan aikaansa, jolloin niitä on mahdollista tarkastella vasten oman aikansa normeja ja käytänteitä. Lopuksi esitellään vielä tutkielman päätelmät.

Kuten kaikessa kirjoitetussa tekstissä, myös sota-ajan kirjeissä voi esiintyä kirjoitusvirheitä. Esimerkiksi tämän tutkielman aineiston joukossa on useita kirjeitä, joiden puhtaaksikirjoitetuissa versioissa on virheitä kirjoittamisessa. Virheet ilmenevät esimerkiksi puuttuvina pisteinä ja pilkkuina, joiden korjaaminen voisi olla houkuttelevaa. Kuitenkin Liz Stanley on todennut, kuinka kirjeiden korjaaminen itseasiassa johtaa kirjeiden väärinesittämiseen.[25] Näin ollen tässä tutkielmassa kirjoitusvirheitä ei ole korjattuna niistä versioista, jotka ovat kokoelman puhtaaksikirjoitetuissa kirjeissä. Tällä toimintatavalla kirjeet pysyvät uskollisina niiden kirjoittajalleen. Kirjoitusvirheet eivät itsessään hankaloita tulkintaa tämän tutkielman aineiston osalta.

1.3 Lähiluku ja kirjetutkimus

Lähilukua on luonnehdittu laajaksi monitieteelliseksi menetelmäksi. Jyrki Pöysän mukaan lähiluvussa aineistoa tarkastellaan huolellisesti ja erittelevästi. Aineistoa tulee lukea useita kertoja ja sen lukutapaa voi ja on jopa suotava muuttaa. Lukea voi hitaasti, nopeasti tai esimerkiksi eläytyen. Tutkija alkaa myös kirjoittamaan aiheesta muistiinpanoja, tekee merkintöjä tai muuten käsittelee lukemaansa aineistoa. Tässä vaiheessa tutkija ei pelkästään enää lue vaan myös kirjoittaa. Kuitenkin käy niin, että tutkijan kirjoittaminen alkaa myös vaikuttamaan lukemiseen, kun tekstiin tehdyt alleviivaukset herättävät huomiota tai tekstistä etsitään muistiinpanoista löytyviä huomioita. Mutta milloin lähiluenta on valmis? Pöysän mukaan ”lähiluenta on aina lopusta avoin”.[26] Tässä tutkielmassa lähiluku on ilmennyt kirjeiden lukemisena useaan otteeseen, muistiinpanojen tekemisenä ja

[25] Stanley 2004, 205.
[26] Pöysä 2010, 331–340.

luokitteluna. Tutkielman edetessä analyysit ovat muuttuneet ja jäsentyneet useaan kertaan, kun lukukerrat ovat kerrostuneet tulkinnaksi.

Kirjeet ovat Liz Stanleyn mukaan dialogisia, ja kirjeiden luonteeseen kuuluu se, että niissä ei kirjoiteta vain omasta elämästä vaan ne ovat kommunikointia ihmisten välillä. Tähän liittyen Stanley painottaa myös kirjeissä molempien osapuolten kirjeiden merkitystä, koska lukiessamme vain toisen osapuolen kirjeitä emme voi ymmärtää kyseisen kirjeenvaihdon kokonaisuutta.[27] Kuitenkin tässä tutkielmassa aineistona käytetään ainoastaan isän lähettämiä kirjeitä kotiin. Valintaa voidaan perustella kuitenkin kahdella tavalla. Ensinnäkin analysoimalla vain isän kirjeitä, tutkielma kykenee vastaamaan tutkimuskysymykseen. Toisekseen on otettava huomioon, että kokoelma koostuu ihmisten vapaaehtoisesti arkistoon toimittamista kirjeistä ja kirjekokoelmista. Näin ollen ei ole selvää, onko kaikkia perheen kirjeitä lähetetty arkiston käyttöön, ja mikäli olisikin, niin on liki mahdotonta osoittaa, mitkä kirjeet ovat vastauksia mihinkäkin kirjeeseen tai asiaan.

Kirjetutkimuksessa tulee kiinnittää huomiota siihen aikaan, jolloin kirjeet on kirjoitettu. Ajalle ominaiset normit, konventiot ja tavat ovat vaikuttaneet kirjeiden kirjoittamiseen. Tutkijan tulee näin ollen välttää kirjaimellista tulkintaa. Sen sijaan huomiota tulee kiinnittää edellä mainittuihin syntyprosessiin vaikuttaneisiin tekijöihin. Lisäksi tulee pyrkiä löytämään useita tulkintoja, joita kirjeistä voidaan tehdä. Ajassa vaihdellen käsitys ihanteellisesta kirjeen kirjoittamisesta on vaihdellut. Näin ollen eri aikoina on ollut suosittua kirjoittaa lyhyitä, runsaita, persoonallisia tai kunnioittavia kirjeitä.[28] Tutkijan tulee kirjetutkimuksessa kiinnittää kontekstin lisäksi huomiota kirjeen kirjoittajan ominaisuuksiin. Esimerkiksi ikä, sukupuoli, sääty ja koulutus voivat selittää kirjoitustyylistä löytyviä eroja.[29]

Tutkielmassa kirjeiden syntyprosessiin vaikuttaneita tekijöitä pyritään selittämään kontekstin avaamisella. Esimerkiksi mikäli isä kannustaa lasta olemaan kuuliainen äitiään kohtaan, niin tutkielmassa ohjetta tai käskyä verrataan tämän ajan lasten käytösnormeihin. Tulkintojen moninaisuutta voidaan alleviivata jo huomauttamalla, että kirjeistä nostettavat teemat ovat tutkielman tekijän itsensä tulkitsemia.

[27] Stanley 2004, 210, 213.
[28] Lahtinen ym. 2011, 13, 15.
[29] Lahtinen ym. 2011, 16.

Kirjeiden todenperäisyyttä on haastava arvioida tästä hetkestä käsin. Kirjoittaminen onkin prosessi, joka koostuu tiedostetuista ja tiedostamattomista tekijöistä kuten laskelmoivuus, tunteet ja tiedostamattomat toiveet. Kirjeissä kerrotaan myös tarinaa, mikä vaatii kirjoittajaltaan jäsentämistä ja valintojen tekemistä sen suhteen, mitä hän kertoo, jättää kertomatta tai lisää.[30]

Kirjeitä kirjoitettiin sota-aikana ihmissuhteiden ylläpitämiseksi ja niiden sisältöä on luonnehdittu arkipäiväiseksikin. Tutkimuskirjallisuudessa on korostettu, että kirjeiden sisältö ei ollut aina keskeisessä asemassa vaan pikemminkin jatkuva ja rutiininomainen yhteydenpito. Sota-ajan kirjeenvaihtoa ei tule edellä mainituista syistä romantisoida tutkimuskohteena.[31] Tutkielmaa tehdessä ja lukiessa tulee täten kiinnittää huomiota siihen, että tulee suhteuttaneeksi kirjeiden arkipäiväisen ja ihmissuhteita ylläpitävän roolin kirjeiden sisältöön. Seuraavaksi tutkielmassa siirrytään analysoimaan kirjeistä esiin nousseita teemoja.

[30] Ks. esim. Lahtinen ym. 2011, 21.
[31] Taskinen 2015, 15–18, 28.

2 HUOLENPITO

Sodan aikana rintamasotilaat pääsivät ajoittain kotiin lomalle perheen pariin – tyypillisesti noin kolmen tai neljän kuukauden välein.[32] Lomille pääsemiseen vaikutti se, oliko sotilaalla perhettä ja tästä syystä perheettömät sotilaat saattoivat joutua olemaan rintamalla kiinni puolikin vuotta.[33] Sota riisti useilta suomalaisperheiltä yhteistä aikaa ja tätä menetettyä yhdessäoloa voitiin kuroa kiinni kirjeiden välityksellä. Antti-Isä huolehti perheestään erilaisin ohjein, joista ilmeni huolta lapsista sekä halu osallistua heidän kasvattamistyöhönsä. Samaan aikaan lapsistaan fyysisesti etäällä oleva isä pyrki tutustumaan lapsiinsa tiedustelemalla heidän kuulumisiaan.

2.1 Lasten terveys on etusijalla

Isää huolestuttaa erityisesti lasten hyvinvoinnissa heidän terveytensä säilyminen. Isä pelkää toistuvasti lasten kylmettyvän talvipakkasilla ja ohjeistaa useissa kirjeissä pitämään huolta, että lapset eivät saa kylmää: ”Vieno-Kaijalla pitä vaatetta päällä ettei kylmety kun on kylmä lattia samoin Esalla”[34], ”Älä kylmätä Kaijaa vaan ja pitä huoli ettei Esankaan varpaita ja käsijä pääse palelemaan”[35] ja ”Vaate juttu koita järjestää parhaalla tavalla vaan elä vaan kylmätä itseäsi ja lapsija hommaa lämmintä tavalla tai toisella”[36]. Joissakin kirjeissä toistuukin edellä mainittu ajatus siitä, että kylmettymiseltä on vältyttävä kaikin keinoin.[37] Lasten terveys on siis kaiken etusijalla. Isä ohjeistaa myös teettämään aikuisten vaatteista uusia vaatteita lapsille.[38] Aikuisten vaatteiden uudelleenteettäminen lasten käyttöön oli tavanomaista Suomessa sota-aikana.[39] Tämä johtui ensinnäkin siitä syystä, että sota köyhdytti Suomea entisestään. Toisaalta vaikka perheellä olisi ollut varaa ostaa kankaita, niitä ei yleensä edes ollut tarjolla.[40] Tiedämme myös isän itsensä palelleen

[32] Pukkila-Toivonen 2008, 83.
[33] Kivimäki & Männistö 2016, 94.
[34] Kper, SAK53/9 tuntematon päivämäärä.
[35] Kper, SAK/53/40 14.1.1941.
[36] Kper, SAK/53/70 20.10.1941.
[37] Kper, SAK53/77 1.11.1941, Kper, SAK53/88 13.11.1941, Kper, SAK53/103 15.12.1941.
[38] Kper, SAK/53/77 1.11.1941, SAK/53/78 3.11.1941.
[39] Pukkila-Toivonen 2008, 29.
[40] Näre ja Kirves 2007, 19.

rintamalla. Lasten kylmettymisestä huolehtiminen on voinut kummuta omista kokemuksista ja pelosta, että lapset joutuvat riutumaan sellaisissa oloissa, missä itse samalla hetkellä kärsii.

Kylmettymisen pelkääminen on voinut liittyä myös siihen, että terveydenhuollon resursseja ei riittänyt tarpeeksi kotirintamalle sota-aikana.[41] Näin ollen on ymmärrettävää pelätä, että omat lapset sairastuvat, kun apua ei ole riittävästi tarjolla. Lisäksi isä ohjeistaa priorisoimaan terveyden myös rahankäytössä:

> *Hoija lapsija minkä voit maksoi mitä maksoi. jos sattuu suurempi sairaus tapaus niin lääkäriin, siinä ei saa säästää. Lapset terveenä ennen kaikkea. Heidän tähdenhän me uurastamme. Heidänkin Isän maan onnen nimessä olen täällä, ettei vieras pääsisi vapaan Suomen elämää häiritsemään.* [42]

Aliravittuja lapsia vaanivatkin erilaiset puutossairaudet kuten riisitauti ja keripukki. Lisäksi liikkeellä oli myös kulkutauteja kuten hinkuyskä, kurkkumätä ja tuhka- ja tulirokko.[43] Rintamalta käsin esitetyt ohjeistukset rahankäytön suhteen ovat olleet myös haastavia, koska isä ei ole itse tehnyt arjessa jatkuvia valintoja ja siten kokonaiskuva on voinut olla hyvinkin erilainen kuin päätöksiä tekevällä äidillä. Ohjeet ja vaatimukset rahankäytöstä herättävät mielikuvan siitä, että isä kokee myös oikeudekseen päättää rahankäytöstä ja näin on perheessä voinut myös olla asianlaita.

Rahankäyttöön osoitetut suositukset ja määräykset linkittyvät myös ravinnosta huolehtimiseen. Isä kirjoittaa helmikuussa 1940: ”älkää säästäkö siellä kotona voita ja lihaa syökää minunkin etestä lapsille anna minkä ikänä syövät, saattaa heidänkin elämässään sattua vielä asenteita, ettei kaikkea ole tarpeeksi asti.”[44] Isälle on tärkeää, että lapset saavat tarpeeksi ruokaa eivätkä joudu kärsimään nälästä. Isä on voinut pelätä jälkeläistensä näläntunnetta myös omista kokemuksistaan kummuten ja kirjeestä ilmenee myös ajatus siitä, että ruokaa tulee antaa silloin kun sitä on. Niukkuus varjostikin useiden perheiden elämää sota-ajan Suomessa ja oli tyypillisintä kaupungeissa, joissa ruoanhankkimiseen saattoi kulua jopa kokonainen päivä, sillä jonot olivat pitkiä.[45] Monet elintarvikkeet olivat säännösteltyjä ja niitä oli mahdollista hankkia vain elintarvikekorttien mukaisina annoksina. Sodan edetessä ”kortille” laitettiin uusia elintarvikkeita ja lopulta liki kaikki elintarvikkeet olivat säännösteltyjä.[46] Herää myös ajatus siitä, kuinka realistista lapsia oli ruokkia täyteen tällaisessa

[41] Pukkila-Toivonen 2008, 41.
[42] Kper, SAK/53/14 Torstaina.
[43] Näre ja Kirves 2007, 20.
[44] Kper, SAK/53/26 12.2.1940.
[45] Pukkila-Toivonen 2008, 27.
[46] Pukkila-Toivonen 2008, 27–28.

säännöstellyssä yhteiskunnassa, kun ruokaa piti riittää huomisellekin. Toisaalta tammikuussa 1942 isä kirjoittaa pojalleen, kuinka äidillä olisi rahaa käytettävissään, mutta ”-van ei jouda hankkimaan”[47] Emme siis voi tietää varmaksi, millainen perheen taloudellinen tilanne oli ja säästikö äiti rahaa esimerkiksi erityisen tiukan paikan varalle.

Useita rintamalla palvelleita huolestutti kotona olevien pärjääminen ilman perheen pään itsensä läsnäoloa.[48] Tällainen huolenpito oli tyypillistä iältään vanhemmille, joilla oli kotona perhe ja mieltä painoivat hyvin arkiset asiat. Samaan aikaan rintamalla palveli myös nuorempia sotilaita, jotka olivat yhteydessä vanhempiinsa. Nuoremmat yksilöt saivat pitkälti tukea omilta vanhemmiltaan kirjeiden välityksellä.[49] Näin ollen rintamalla palvelleille sotilaille kirjeiden välityksellä tapahtuva yhteydenpito antoi erilaista sisältöä: naimisissa olevat pysyivät perillä kodin asioista siinä missä nuoret rintamasotilaat saivat tukea vanhemmiltaan.

Isä on mahdollisesti halunnut säilyttää lapsilla myös oikeuden lapsuuteen. Kiinnostavaa on, että isä kirjoittaa usein lapsistaan nimenomaan *lapsina*. Esimerkiksi eräässä kirjeessään isä kirjoittaa: ”Vieno-Kaijaa ei saa jättää hoidotta. Esalla on liikaa työtä jos hänen pitää hoitaa se. lapsi on Esakin hänelle kuuluu vapautta ja iloa riemua, anna hänelle niitä.”[50] Vastaavalla tematiikalla isä jatkaa kirjeessään lokakuussa 1941:

> *”Koita kaikessa kiireessäsi hoitaa lapsia hyvin. Anna ruokaa juomaa ja puhdista ne sekä kohtele rakkaudella elä ärjy pienistä virheellisyyksistä tuleehan niitä virheitä suurillekin eine tahallaan tee pahaa. Rakkaudella ne tottelee käskyjäsi”*[51]

Äiti on saattanut olla isän mielestä liian vaativa lapsia kohtaan, minkä myötä isä on halunnut suojella lapsiaan. Sota-ajan käsitys lapsuudesta ei ollut ensisijaisesti lapsuutta vaan kasvatusihanteena olivat sellaiset lapset, jotka jatkaisivat isiensä jalanjäljissä työtä ja taistelua. Lisäksi lasten odotettiin saavan kasvatuksessa äideiltään kansakunnan arvot.[52]

[47] Kper, SAK/53/137.
[48] Kemppainen 2005, 473.
[49] Kivimäki & Männistö 2016, 45–46.
[50] Kper, SAK/53/15 Torstaina klo 5.30 ip.
[51] Kper, SAK/53/63 4.10.1941.
[52] Kemppainen 2006, 173.

2.2 Kasvattamista ja koulunkäyntiin kannustamista

Perheen isä kantaa huolta lasten kasvatuksesta poikkeusoloissakin ja ohjeistaa lapsiaan olemaan kilttejä ja ystävällisiä. Lisäksi isä antaa Esalle ohjeita koulunkäyntiin ja urheiluun. Tällaisia asioita ei osoiteta tyttärelle. Tämä voi johtua siitä, että tyttölapsi on vielä niin nuori. Osa sota-ajan lapsista on suhtautunut sanavalintaan ”kasvattaminen” kriittisesti, ja sota-ajan lapsuutta on kuvailtu pikemminkin omillaan pärjäämiseksi.[53] Tutkielman aineisto onkin tätä taustaa vasten mielenkiintoinen. Toisaalta kirjeiden välityksellä toteutetut kasvattamispyrkimykset ovat voineet silti jättää lapselle kokemuksen omillaan pärjäämisestä.

Voidaksemme arvioida isän kirjeissä ilmenevää kasvattamista, tulee meidän ymmärtää, millainen oli aikakauden kasvatusihanne. Kontekstissa tulee sotien lisäksi ottaa huomioon esimerkiksi se, että Suomi oli maatalousvaltainen yhteiskunta. Lapsista kasvatettiin omillaan pärjääviä yksilöitä, joiden toivottiin itsenäistyvän mahdollisimman nopeasti. Lapsilta odotettiin kuuliaista ja sopeutuvaa käyttäytymistä. Lisäksi odotuksiin vaikutti myös se, asuiko perhe maalla vai kaupungissa. Maaseudun lapsilta odotettiin työntekoa vanhempien rinnalla, jolloin koulunkäynti oli toissijaista. Erona kaupunkilaislapsiin oli se, että maaseudun lapset pystyivät oppimaan työntekoa mallioppimisena, kun taas kaupunkilaislapsia ei voitu ottaa töihin. Kaupungissa asuvat lapset pääsivätkin työn suhteen helpommalla kuin maalla asuvat ikätoverit.[54]

Ajalle tyypillisiä normeja ilmeneekin määräyksessä: ”Ole kiltti tyttö äidille, tee äidin käskyt nöyrästi ja tottele kiellot, kyllä isä tultuaan palkitsee vaivasi.”[55] Vaivan palkitsemisella voidaan tarkoittaa esimerkiksi jotain lapselle mieleistä tuliaista tai mukavaa yhdessä tekemistä. Sota-aikana kuten myös sen jälkeenkin lapset olivat tottuneita tekemään kotona töitä.[56] Vastaavaa ohjeistusta ilmenee myös kirjeessä, jossa kirjoitetaan: ”–ole kiltti poika äidillesi, tottele sen käskyjä ja kieltoja ja kasva kunnon kansalaiseksi.”[57] Ohjeita, joissa neuvotaan olemaan ”kilttejä” äidille on osoitettu siis molemmille lapsille. Näin ollen jälkikasvun sukupuolella tai iällä ei ollut merkitystä sen suhteen, kuinka kuuliaisesti heidän odotettiin käyttäytyvän. Lisäksi viimeiseksi mainitussa kirjeessä isä neuvoo poikaa kasvamaan myös kunnon kansalaiseksi, minkä voidaan ajatella viittaavan ajan normeihin.

[53] Näre & Kirves 2007, 10.
[54] Näre ja Kirves 2007, 12–18.
[55] Kper, SAK/53/120 6.1.1942.
[56] Pukkila-Toivonen 2008, 143, 146.
[57] Kper, SAK53/158 Torstaina jälkeen juhannuksen.

Vastaavaa tematiikkaa, jonka voi tulkita liittyvän hyvään kansalaisuuteen ilmenee myös kirjeessä, jossa isä neuvoo poikaa kasvamaan ystävälliseksi:

> *Kun Esa kasvaa suureksi ja vartut mieheksi, niin ole avulias ja ystävällinen kaikille. Voit itse joutua tilanteeseen jolloin itse tarvitset toisen hyvyyttä. täällä maailmalla sen tuntee. sitä kaipaa.*[58]

Isä myös luo Esa-pojalle mielikuvaa siitä, mihin suuntaan hän haluaa poikansa varttuvan ja millainen on isän mielestä ”hyvä mies”. Toisaalta kirjeellään isä välittää lapselleen oppia siitä, mihin ystävällisyyttä tarvitaan maailmassa. Ohjeen sisältö kannustaa lasta myös empatiaan, koska isä viittaa aivan lopussa omiin tarpeisiinsa hyvyydestä. Samanlaista tematiikkaa esiintyy myös tammikuussa 1942: ”Voimasi on vielä heikot, mutta vuosien kuluessa ne vahvistuvat, sitä mukaa ahkeroi hyvän palveluksessa.”[59]

Koulua käytiin Suomessa talvi- ja jatkosodan aikaan katkonaisesti siten, että kouluja suljettiin tarvittaessa. Koulunkäynti muodosti lapsille ja nuorille toistuvan arkisen rutiinin, mikä on saattanut olla myös voimavara. Sota-aikana luokkakoot kasvoivat, koska väestösiirtojen myötä lapset vaihtoivat koulua.[60] Suomen itsenäistyminen ja sotatila näkyivät myös arvioinnissa, koska opettajien tuli Kouluhallituksen mukaan ottaa poikkeuksellinen tilanne huomioon oppilaiden arvioinnissa ja täten kurssivaatimuksia tuli hellittää.[61] Nyt myös maalla asuvien lasten lisäksi kaupunkilaislasten oli osallistuttava työntekoon ja kesälomat kuluivatkin esimerkiksi talkootyön parissa. Tämän työvelvollisuuden piiriin kuuluivat 15-vuotta täyttäneet.[62]

Isä on ajatellut lasten koulunkäyntiä ja tiedusteleekin koulunkäynnin etenemisestä ja kannustaa siinä: ”Onko sinulla pitkiä läksyjä ja opitha ne helposti ulkoa miten on laskennon kanssa oletko helpolla oppinut”[63] ja ”–Koulukirjoja katsele loma-aikanakin”[64]. Tiedustelut ovat voineet olla myös isälle tapa muistuttaa koulunkäynnin tärkeydestä. Pojalle osoitetaan, että myös isä on ollut koulunkäynnissä ahkera: ”Koulussa kuuntele hartaasti mitä opettaja neuvoo ja tee paraasi oppiessasi. Tulkoon sinusta Isän poika lukemisessa”[65]. Isä on voinut haluta luoda lukemisen kautta yhteyttä poikaansa. Toisaalta poika on myös saattanut katsoa isäänsä ylöspäin, minkä myötä isä asettaa omalla esimerkillään mallin

[58] Kper, SAK/53/19 16.11.1939.
[59] Kper, SAK/53/126.
[60] Tepora 2018, 21–23, 25.
[61] Kaarninen 2015, 188.
[62] Kaarninen 2015, 192.
[63] Kper, SAK/53/137 31.1.1942.
[64] Kper, SAK/53/119 5.1.1942.
[65] Kper, SAK/53/126 16.1.1942.

lapselleen. Lukeminen on kirjeistä päätellen ollut isälle hyvinkin tärkeä asia. Lopputalvesta 1940 isä ohjeistaa poikaansa:

> *–laske mäkeä sekä opettele lukemaan. Se on vaatimus lukemaan kirjaimet kevääseen mennessä. Josei ole entistä aapista enää niin osta osuuskaupasta. Kaunis uusi aapinen.*[66]

Tässäkin ilmenee, kuinka lapsen kuuluu tehdä lapselle mieleisiä asioita eli leikkiä ja liikkua sen lisäksi, että kehittää uusia taitoja. Aapisesta puolestaan puhutaan ”kauniina”, mikä voi liittyä siihen, että rahaa ei ole ollut välttämättä liiaksi asti, jolloin uuden aapisen ostaminen on taloudellinen satsaus. Toisaalta se on voinut olla isän tapa motivoida poikaa aapisen lukemiseen. Talvella 1942 isä iloitseekin: ”Olen iloinen siitä kun Esa jo osaa lukea. Se edisty hyvin, eise osannu etes kirjaimia kesällä ja nyt osaa lukea. se on hyvää etistystä.”[67] Näin ollen Esa ei oppinut kirjaimia isän alkuperäisen vaatimuksen mukaisesti, mutta isä on tästäkin huolimatta ollut ilmeisen ylpeä pojastaan. Koulunkäynnissä kannustamista rintamalta käsin on huomattu myös aikaisemmissa tutkimuksissa.[68] Isä on voinut myös tähdätä äidin rohkaisuun ja rivien välistä viestinyt, että äiti selkeästi myös pärjää lasten kasvattamisessa, vaikka onkin yksin.

Toisaalta koulunkäynnin merkitystä perustellaan myös tulevaisuudessa pojalle periytyvällä vastuulla perintötilasta:

> *Opettele Esa lukemaan ja kirjoittamaan Pyydä mumma tulemaan meille opettajaksi eise äidi jouda. Isä on vahissa ettei vihollinen pääse häiritsemään toimianne. Sinustahan tulee [tilan nimi] perintötilan omistaja ja siihen on valmistautuuttava huolella. Kansa koulun jälkeen maamieskoulu sitten omakohtaista opiskelua.*[69]

Antti-isällä on selkeät suunnitelmat pojan tulevaisuudelle, johon valmistautuminen tapahtuu jo tässä hetkessä. Emme voi tietää, missä määrin suunnitelmat ovat Esalle mieleisiä ja avonaiseksi kysymykseksi jää myös se, kuinka joustamattomasti isä todellisuudessa haluaa poikansa etenevän suunnitelman mukaisesti. Joka tapauksessa opiskelu kuuluu kiinteästi näihin tulevaisuuden suunnitelmiin ja kasvattamistyö perintötilan omistajaksi aloitetaan jo varhain.

Lisäksi isää kiinnostaa marraskuussa 1941, osaavatko molemmat lapset isän ohjeistamat rukoukset: ”–joko Esa ja Kaija osaa lähettämäni rukoukset haluaisin sen tietää.”[70] Vaikka Kaija on veljeään nuorempi, niin siitä huolimatta isä odottaa molemmilta lapsilta uskonnon harjoittamista.

[66] Kper, SAK/53/25 12.2.1940.
[67] Kper, SAK/53/136 19.1.1942.
[68] Tepora 2018, 23.
[69] Kper, SAK/53/16 Tuntematon ajankohta.
[70] Kper, SAK/53/80 5.11.1941.

Huomioikaamme myös se, kuinka isä on katsonut myös uskonnollisen kasvattamisen tehtäväkseen opettamalla lapsilleen rukouksia.

2.3 Tutustumista omiin lapsiin

Lasten ikääntyminen ilman Antti-isän jatkuvaa läsnäoloa näkyy lapsiin tutustumisena ja kuulumisten kyselynä. Isää kiinnostavat niin lasten kylpemiset[71], syöminen[72], taitojen kehittyminen[73] ja vaatekoko[74]. Kiinnostuksen kohteet ovat hyvin yksityiskohtaisia, mutta samaan aikaan sellaisia, jotka voivat tuntua asioilta, jotka jokaisen isän tulee tietää. Tiedustelut ja tutustuminen linkittyvät myös muihin teemoihin, koska vaatekoon tietäminen voi tuntua tärkeältä jo siitäkin syystä, että osaa tuoda tuliaisena lapsilleen oikean kokoisia vaatteita. Perustarpeisiin liittyvät kysymykset kuten kylpeminen ja syöminen puolestaan voivat rauhoittaa mieltä sen suhteen, että lapsilla on hyvä olla. Myös lasten ikääntyminen ja sen mukana tuleva kehitys pohdituttaa: ”Kaija on jo kaiketi kasvanut suureksi ja ruvennut kävelemään, puhumaan–”[75] Pohdinta on samaan aikaan arkista ja ajatuksenvirtaa. Vanhemmasta voi myös tuntua, että lapsi on yhtäkkiä kasvanut suureksi, koska ei ole itse viettänyt lapsen kanssa aikaa päivittäin.

Antti-isä myös lähettää ja tuo lahjoja sekä paketteja sodan aikana kotiin perheelleen. Eräänä jouluna hän lähettää tyttärelleen hatun ja nenäliinan lahjaksi.[76] Maaliskuussa 1940 isä lähettää Esa-pojalle puukon ja Kaija-tytölle juomamukin.[77] Puolestaan tammikuussa 1942 isä kirjoittaa:

> *Minulla on Esalle yllätys sain tänään ne suksen varpaalliset mutta älä virka sanallakaan Sano Esalle että isällä on jotain yllätystä tullessaan olkoon kiltti poika kaikessa*[78]

Tuliaisia siis tuodaan välillä molemmille ja ajoittain vain toiselle lapsista. Voi olla, että lahjoja tuodaan tarpeen tai sen mukaan, mitä sattuu siinä hetkessä käsiinsä saamaan. Suksien varpaallisista on ollut ilmeisesti jo aikaisemmin puhetta, koska niihin viitataan tuttavallisesti kirjoittamalla ”ne suksen varpaalliset”. Isä haluaa kuitenkin yllättää Esan ja samaan aikaan nostattaa odotusta siten, että äiti voi vihjailla isän tuovan jotain mieleistä mukanaan. Paitsi että lahjoilla on voitu muistaa lapsia etäältä käsin, niin niillä on voitu kasvattaa odotusta sen suhteen, että pian isä palaa taas rintamalta

[71] Kper, SAK/53/171 13.8.1944.
[72] Kper, SAK/53/50 17.8.1941.
[73] Kper, SAK/53/70 10.10.1941.
[74] Kper, SAK/53/86 18.11.1941.
[75] Kper, SAK/53/36 12.4.1940.
[76] Kper, SAK/53/21 Tuntematon ajankohta.
[77] Kper, SAK/53/31 24.3.1940.
[78] Kper, SAK53/134 28.1.1942.

lomalle perheen pariin ja tuo lapsille mieleisiä lahjoja. Siten isän lomat perheen parissa ovat vielä entistäkin odotetumpia. Toisaalta tuliaisilla on voitu myös muistuttaa viikkojakin etukäteen, että lapsen tulee käyttäytyä hyvin, jotta voi saada kivan yllätyksen. Tällä tavalla on voitu auttaa myös äitiä lasten kasvattamisessa.

2.4 Perheen ikävöintiä

Tunteet ja ikävä ovat kirjeissä läsnä monin eri tavoin. Ajoittain perheen isä viittaa tunteikkain sanakäänteinen myös valokuviin, joita hänellä on perheestään rintamalla. Ikävää ilmentää myös isän pyynnöt lapsille kirjoittaa. Pyynnöt kohdistuvat lähinnä perheen vanhempaan lapseen eli Esa-poikaan. Tämän voidaan ajatella johtuvan siitä, että poika on vanhempi kuin tytär, ja näin ollen poikalapsella on enemmän valmiuksia kirjoittaa isälle.

Ikävä ja perheen ajattelu ilmenee kirjeissä sen kirjoittamisena. Näitä asioita ilmaistaan lyhyillä lauseilla kuten: ”–on ikävä Teitä rakkaat”[79], ”kaipaan kodin lämpöä Sinua lapsia”[80] ja ”Kyllä minä muistan teitä rakkaudella aina joka hetki”[81]. Ikävää myös avataan useammilla virkkeillä:

> *–Olette mielessäni aina päivällä hiihtäessä yöllä nukkuessa, kun jo Te jaksaisitten minua muistaa etes kerran päivässä. En ole saanut kirjeitänne kuukauteen enkä tietä miten jaksatte otetteko enää kotona vai evakuoituna kylillä.*[82]

Isä ajattelee omien sanojensa mukaan perhettään jatkuvasti, mutta on epävarma siitä, muistaako perhe häntä. Ikävä on herättänyt pelkoa epäsymmetrisestä asetelmasta, jossa isä ikävöi ja ajattelee perhettään kaiken aikaa, mutta vastineeksi muu perhe saattaakin kulkea päivästä toiseen ilman isän ajattelua. Kotoa lähetetyt kirjeet kertoivatkin sotilaille, että he edelleen ovat kotiväen ajatuksissa.[83] Samaan aikaan Antti-isää kalvaa pelko siitä, miten perhe voi ja missä he asuvat tällä hetkellä. Kauhukuvat perheen kohtalosta ovat vääjäämättäkin voineet ottaa rintamasotilaiden mielet vangikseen ja ainoa mielenrauha suodaan kuulumisten välittymisellä. Kirjeiden viipyminen olikin yksi epävarmuutta aiheuttava tekijä sodan aikana.[84] Kenttäpostijärjestelmä toimi lähtökohtaisesti kuitenkin hyvin etäisyyksien ollessa lyhyitä. Näin ollen kirjeiden lähettämisen ja vastaanottamisen välillä kului vain muutamia päiviä.[85] Emme voi kuitenkaan tietää, ovatko perheen kirjeet olleet

[79] Kper, SAK53/36 12.4.1940.
[80] Kper, SAK53/55 30.8.1941.
[81] Kper, SAK53/70 20.10.1941.
[82] Kper, SAK/53/32 Pitkänä perjantaina.
[83] Ks. esim. Kivimäki & Männistö 2016, 98.
[84] Kivimäki & Männistö 2016, 9.
[85] Kivimäki & Männistö, 2016, 98.

mahdollisesti myöhästyneitä vai jättikö perhe ajoittain kirjoittamatta rintamalle. Samaan aikaan muut sotilaat rintamalla ovat saattaneet saada kirjeitä tiuhaankin tahtiin, kun puolestaan toiset olivat ilman pitkiäkin aikoja.

Perheenjäsenten valokuvat muodostuivat isälle merkityksellisiksi ja hän kirjoittaa usein ajatuksiaan ja tuntemuksiaan kuvista. Valokuvat vaikuttavat tarjonneen isälle voimaa jaksaa sekä tavan kantaa perhettä mukanaan:

> *Kun katselen kuvianne, ja niitä katson monta kertaa päivässä on vedet silmissä, toivon aina pääsyä luoksenne etes lomalle, Puristaisin teitä rintaani vasten ja oisin onnellinen sen lyhyen hetken minkä saisin olla luonanne. Muistan yksityisiä sanoja, lasten kanssa ollessa toistan niitä kuvasta katsoessani heitä. On hyvä että on kuvat minulla.*[86]

Lisäksi isä kertoo käyvänsä keskusteluja valokuvien välityksellä lastensa kanssa:

> *Olen ollut uuraasti monesti päivässä lastenkuvien kanssa keskustelussa, he ovat niin rakkaudella muistettavia että voin ymmärtää mitä he ajattelevat Isästä milloinkin Kyllä me osataan keskustella.*[87]

Isä alleviivaa rakkautta lapsiinsa ja toisaalta omaa yhteyttään heihin. Yhteys ilmenee viimeisessä virkkeessä, jossa isä vakuuttaa, että hän ja lapset osaavat keskustella keskenään ja viime päivinä hän on käyttänyt tällaisiin mielikuvitteellisiin keskusteluhetkiin paljonkin aikaa. Isä mielestään tuntee lapsensa riittävästi päästäkseen kiinni heidän mielenmaisemaansa ja tällä tavoin kykenee käymään mielikuvitteellisia keskusteluja lastensa kanssa. Hän ikään kuin kykenee kuvittelemaan vuorosanat lastensa suuhun. Samaan aikaan lauseen vakuuttelevan luonteen voidaan tulkita viittaavan siihen suuntaan, että isä kokee itsensä relevantiksi vanhemmaksi, vaikka onkin fyysisesti etäällä.

Isä kannustaa poikaansa kirjoittamaan mitä tahansa: ”Kirjoita Esa tulipa se kuin huonoa tahansa, kunhan vaan nään viivoja paperilla. kyllä isän sydän ymmärtää ne sanoiksi.”[88] Kirje herättää mielikuvan, että lapsista kuuleminen on ollut isälle erittäin tärkeää ja hänelle on ollut merkityksellistä saada sanoja nimenomaan lapsen kynästä kirjoitettuna. Oman pojan kynästä raapustettu kirje onkin voinut olla pala, johon tukeutua rintamalla. Myös perheen tyttölapselta pyydetään kirjoitusta: ”Kirjoittakaa esa ja Kaija isälle eri paperiin kumpikin joko olet käynyt kouluun”[89] Antti-isälle on voinut olla tärkeää saada erottaa lastensa kirjoitus toisistaan sekä toisaalta antaa heille vapaat kädet

[86] Kper, SAK/53/50 17.8.1941.
[87] Kper, SAK/53/76 28.10.1941
[88] Kper, SAK/53/16 Tuntematon ajankohta.
[89] Kper, SAK/53/54 25.8.1941.

sen suhteen, mitä ja miten kirjoittavat isälle. Vaikka perheen tyttölapsi on nuorempi, haluaa isä silti saada häneltäkin palan kirjoitettua paperia. Tällainen kirje on voitu raapustaa esimerkiksi siten, että Kaija on kirjoittanut kirjaimia äitinsä sanelemana, jolloin äiti on todellisuudessa ideoinut sisällön. Toisaalta tytär on voinut myös itse kertoa, mitä haluaa isälleen kirjoittaa.

Ikävää ja tunteita ilmennetään myös tunteista puhumisella: ”Isä muistaa rakkaan Esa poikansa aina”[90] Kirje vahvistaa isä-poika-suhteen merkityksellisyyttä isälle. Samaan aikaan Antti-isä haluaa kertoa pojalleen, kuinka rakas tämä hänelle on. Tämä on kiinnostavaa erityisesti siitä syystä, että välittämistä lapsia kohtaan ei sota-aikana tyypillisesti osoitettu sanoin.[91] Näin ollen tutkielman aineisto poikkeaa tyypillisestä isä-lapsi-suhteesta, koska Antti-isä kuvailee Esaa rakkaaksi ja kirjoittaa tunnelatautuneita kirjeitä. Emme voi kuitenkaan tietää, tulisivatko nämä sanat sanotuksi hetkissä, joissa isä ja poika ovat fyysisesti samassa tilassa. Voikin olla, että tunteiden sanoittaminen on ollut helpompaa kynällä raapustettuna kuin ääneen sanottuna.

[90] Kper, SAK/53/16 Tuntematon ajankohta.
[91] Kivimäki 2010, 200–201.

3 NYKYHETKEN ULKOPUOLELLA

Menneisyys ja tulevaisuus pilkahtavat esiin kirjoituksissa eri tavoin. Menneisyyttä käsitellään muistelemalla yhteisiä aikoja ja tulevaisuutta maalataan kirjeissä arkisilla asioilla, jotka voivat olla perheellä vielä edessä. Isä kirjoittaa tulevaisuudesta, jossa hän voi puuhastella yhdessä lasten kanssa ja tähän mielikuvaan kuuluvat leikkiminen, työt ja arki. Haaveillaan myös tulevasta ajasta, jossa perhe voi elää onnellisesti yhdessä ja myöhemmin vanhemmat voivat vanheta lasten hoivissa. Ajoittain kohtalo asetetaan Jumalan tahdon varaan, vaikka samaan aikaan tulevaisuuteen suhtaudutaan myös epävarmastikin.

3.1 Muistot yhteisestä menneisyydestä

Menneisyyden muistelu ilmenee isän kirjeissä monisävyisenä. Kesällä 1941 isä kirjoittaa syntymäpäivänään, jolloin hän täyttää 39 ja listaa runsaan määrän irrallisia muistoja lapsistaan:

> *Monet tapahtumat tulevat uudestaan eletyksi ajatuksissa. Muistan paljon milloin missäkin Kaija leikki oltiin ajelulla nukuttiin, kuinka usein yksin tuvassa ollessaan navetan luona, kuinka usein isänkanssa vaan rupesi päivällisuneen. oli kiltti tyttö isälle keinui sylissäni, nukkui Leikki Esan kanssa tuvassa että seinät raikui. veti Esaa kätestä likkiin juoksuun,Joi maituo (paituu) monta mukillista, kahvia samoin, söi voileipää lihaa, perunoita, ryynejä. Lähti uuraasti saunaan onko Kaija nytkin vielä samanlainen puhe alkaa ehken selvitä. Esa teki ja pieniä askareita ja kävi kaupalla y.m. Ne ovat rakkaita muistoja Sinusta olisi paljon mutta jääköot paperille panematta.*[92]

Yksityiskohtaiset muistot vaikuttavat pyörineen isän päässä rintamalla ja kaikki tämän kirjeen listatut muistot ovat positiivissävytteisiä. Lapset muistetaan kiltteinä, leikkisinä ja toimeliaina. Kyseisessä kirjeessä mielenkiintoista onkin muistojen ahtaminen tiiviiksi listaksi. Ehkä nämä ovat osa sitä suurta muistojen rykelmää, jota Antti-isä rintamalla kaipaa. Syntymäpäivänä perheestä erossaolo voi tuntua painavammalta kuin muina massaan hukkuvina hetkinä. Selvää on kuitenkin se, että muistoja on enemmän kuin yksi kirje voisi ikinä mukanaan kantaa. Kaikki muistot eivät kuitenkaan ole onnellisia muistoja. ”Jossain Torstaina ja perjantaina” kirjoitetussa kirjeessä isä muistelee: ”Muistan kuin tänään olisin lähtenyt sen kun Esa jäi täyttäkurkkua itkemään lähtiessäni. Ei ne unehtu ikinä.”[93] Kirjeessä isä alleviivaa, kuinka muistot sotaan lähtemisestä ja lasten kotiin jättämisestä ovat ikuisia.

[92] Kper, SAK/53/45 25.7.1941.
[93] Kper, SAK/53/90 jossain Torstaina ja perjantaina.

Lapsen itkun kuvaaminen ”täyttä kurkkua” itkemiseksi saa muiston kuulostamaan kivuliaalta ja raskaalta. Lähdön hetki on voinut olla isällekin hämmentävä: kuinka toimia, kun ei ole varmuutta seuraavasta tapaamishetkestä.

Menneiden muistoja isä osoittaa Esa-pojalle seuraavasti:

> *Kun läksin tänne sotaretkelle niin koitin sinua nostattaa rakas poikani että olisin voinut Sinulle sanovaa jotain mutta nukuit lapsen untasi, ett herännyt muistan kuinka edellisenä iltana pihamaalla kiidellessäni kun käskin aittaan nukkumaan, menit kiltisti aittaan Se on hyvä ja kaunis muisto ja pysyy isän mielessä koko tämän reissun ajan–* [94]

Sodasta puhutaan lapselle retkenä, mikä voi olla tarkoitettu ikäsensitiiviseksi puhetavaksi sodasta. Ikään kuin lapselle haluttaisiin pehmentää sotaa. Lisäksi retkestä ja reissusta kirjoittaminen viittaa ajatukseen, että isä vielä palaa. Toisaalta sodan kutsuminen retkeksi ja reissuksi on voinut olla myös laajemminkin Suomessa käytetty sanavalinta, millä ei ole tähdätty niinkään aiheen pehmittämiseen. On haastava sanoa, mitä isä halusi lapselleen viestiä kertoessaan lapsen unesta ja sanomatta jääneistä sanoista. Toisaalta muistossa on ollut jotain isälle merkittävää, koska hän kertoo sen olevan hyvä ja kaunis sekä mielessä koko *reissun*. Samaan aikaan herkkään muistoon sisältyy myös mielikuva pojasta puuhastelevana ja kuuliaisena isäänsä kohtaan, mikä on osittain kasvattamista, mutta samalla Esa-poika voi kokea, että isän mielessä hän on kiltti ja isää käytöksellään miellyttävä lapsi.

3.2 Vanhuuden turva on lapsissa

Lasten kanssa haaveillaan vietettävän yhteisiä tulevia aikoja. Vain muutama viikko ennen talvisodan alkamista isä kirjoittaa:

> *Kun tulen niin sitten taas nukutaan yhtenä, Isän kainalossa ja ennen nukkumista huastetaan päivän tapahtumista ja suunnitellaan huomisen päivän työt. Niin, jospa myö vielä päästäisiin niin onnellisiin oloihin että kaikki tuo olisi totta.*[95]

Aivan sodan kynnyksellä haluttiin ajatella jo tulevaa, onnellista aikaa, jossa aikaa vietetään yhdessä ja asioista keskustellaan. Myös fyysinen läheisyys kuuluu ihanteelliseen tulevaisuuteen. Perheestä puhutaan ”yhtenä”, mikä lisää yhteenkuuluvuuden tunnetta. Toisaalta kirjoituksen sävy on myös hiukan epäileväinen, ja onnellista tulevaisuutta ei nähdä itsestäänselvyytenä. Samaan aikaan halutaan nähdä tulevaisuus mahdollisena, mutta sitä ei kuitenkaan luvata.

[94] Kper, SAK/53/158 Torstaina jälkeen juhannuksen.
[95] Kper, SAK/53/19 16.11.1939.

Jatkosodan aikaan yhteisestä tekemisestä haaveilu on edelleen läsnä: ”Kun tulen kotiin, niin sitten luvetaan lasketaan lauletaan, olla suksilla ajetaan Lempillä hyviä kyytejä–”[96] Vastaavissa kirjeissä puhutaan myös kiikkutuolissa keinumisesta, yhdessä pelailusta ja lukemisesta[97], mäkien laskemisesta ja hauskanpidosta[98]. Tekemistä siis todella riittää, kunhan vain ollaan samassa paikassa ja sota on ohi. Yhdessä tekemisestä puhuminen voi olla tärkeä voimavara niin lapsille kuin vanhemmille. On kiinnostavaa, että siitä puhuminen tulee esiin juuri lapsille osoitetuissa kirjeissä. Voidaan pohtia, kuinka tärkeää se on tekemisenä paitsi isälle, niin myös sitä, kuinka paljon isä tahtoo lastensa tietävän, että perheen yhteinen hauskanpito on vielä mahdollista. Toisaalta asian esiin nostaminen voi olla lapsille tärkeää, koska vanhempien kanssa yhdessä tekeminen on olennainen osa lapsuutta. Kirjeillä isä on voinut jo rakentaa mielikuvaa siitä, mitä kaikkea mielekästä tulevaisuudessa voidaankaan tehdä.

Perheen äidille kirjoittaessa tulevaisuutta käsitellään paljolti vanhuuden turvan näkökulmasta. Usein toistuu ajatus siitä, kuinka perheen vanhemmat voivat vanheta yhdessä samalla kun lapset pitävät heistä huolta. Ajoittain tähän teemaan linkittyy ajatus siitä, että tällaiseen tulevaisuuteen päästään, kunhan lapset kasvatetaan hyvin:

> *Ja jos he nyt saavat hoivaa, niin varmaan he hoitavat meitä kunnioittaen vielä miehenä ja naisena ollessaankin toivokaamme parasta ehken toiveistamme ainakin osa toteutuu.*[99]

Vastaavaa tematiikkaa esiintyy myös esimerkiksi seuraavissa kirjeissä: ”Ne [lapset] yhdistävät meidät elin ajaksemme yhteiseski perheeksi turvataksemme tulevaisuutemme ja vanhuutemme.”[100] ja ”–Niissähän on vanhuudemme turva.”[101] Sellaisen tulevaisuuden käsittely, jossa perheen vanhemmat voivat turvallisesti vanheta yhdessä lastensa huolenpidossa voi olla jotain, mikä heijastelee oman aikansa tapoja. Samaan aikaan tällaisilla kirjeillä isä on voinut myös tukea kotona olevan äidin kasvatustyötä sillä verukkeella, että lopussa kiitos seisoo. Antti-isä näkee vanhempien velvollisuudeksi tässä hetkessä lasten kasvattamisen ja toisaalta lasten osalta kuuliaisuuden. Myöhemmin kiikkustuolissa kova työ palkitaan ja lapset huolehtivat vanhemmistaan, niin kuin vanhemmat ovat heistä huolehtineet. Merkittävää on, että tällaisissa tulevaisuuskuvissakin perhe nähdään edelleen yhdessä elävänä.

[96] Kper, SAK/53/119 5.1.1942.
[97] Kper, SAK/53/120 6.1.1942.
[98] Kper, SAK/53/126 16.1.1942.
[99] Kper, SAK/53/24 3.2.1940.
[100] Kper, SAK/53/27 23.2.1940.
[101] Kper, SAK53/55B 1.9.1941.

3.3 Jumalan tahto

Tulevaisuus asetetaan ajoittain korkeamman eli Jumalan armoille: ”–tulen luoksenne kun Jumala suo, toivotaan sen ajan pian koittavan”[102], ”Rukoilkaamme siihen asti Jumalan varjelusta ja johdatusta että voisin mahdollisimman pian saapua luoksenne–”[103] ja ”–Jumalan siunausta Teille kaikille toivotan ja että hän ohjaisi elämämme kulun yhdessä oloon maalliseen kotiimme [kotipaikka] kauaksi aikaa.”[104] Uskonnollisuuden esiintulo kirjeissä voi heijastaa ajanhenkeä. On huomionarvoista, että Jumalaan viitataan kunnioittavasti eikä esimerkiksi katkerasti tai vaativasti. Jumalaan turvautuminen sota-aikana antoi hallinnantunnetta, koska rukoilemalla saatiin aikaan tunne siitä, että asioihin kyetään vaikuttamaan. Toisaalta siihen liittyi myös ajatus siitä, että kohtalo on Jumalan hallinnassa.[105]

Isä kirjoittaa Esa-pojalleen tulevaisuudesta toivoen, että sellainen vielä on edessä:

> *Isä ei tiedä pääsenkö sinua rakas poikani neuvomaan ja ohjaamaan elämäsi tiellä koskaan. Elämme elämän ristikko aallokossa jossa saattaa kuka hyvänsä sortua. Isäkin. Toivon kuitenkin voivani tulla luoksesi tämän vielä lumen aikana ja elää onnellisesti.*[106]

Tunnelatautunut teksti näyttää isän inhimillisessä ja haavoittuvaisessa valossa. Samaan aikaan on toive vielä saada ottaa vahvempi isän rooli lapsensa elämässä. Myös onnelliset ajat ilmenevät kirjoituksessa ja tulevaisuudesta kirjoitetaan esimerkiksi seuraavasti: ”Kun saavun luoksenne on elämämme onnellisimpia hetkiä sitten elämämme nyt tietämme mitä on todellinen rakkaus–”[107] ja ”Minulla on vahva usko siihen korkeimman kaitselmukseen että me elämme yhdessä lopun ikäämme onnellista elämää [kotipaikassa].”[108] Paremmasta ja onnellisesta huomisesta kirjoittaminen ja sen toivominen on voinut olla myös voimavara perheelle. Siitä kirjoittamalla sen on voinut ainakin jollakin tasolla kuvitella toteutuvaksi.

[102] Kper SAK/53/63 4.10.1941.
[103] Kper SAK/53/119 5.1.1942.
[104] Kper SAK/53/155.
[105] Kivimäki & Männistö 2016, 101.
[106] Kper, SAK/53/16.
[107] Kper, SAK/53/88 13.11.1941.
[108] Kper, SAK/53/103 15.12.1941.

4 PÄÄTELMÄT

Isän lähettämistä kirjeistä perheelleen nousee esiin useita vanhemmuuteen liittyviä teemoja. Teemoja ovat lasten hyvinvoinnista ja terveydestä huolehtiminen, kasvattaminen, koulunkäynnissä kannustaminen, lapsiin ja heidän kuulumisiinsa tutustuminen, lapsille lahjojen ostaminen, ikävä, valokuvien katselu, pyyntö lapsille kirjoittaa, menneisyyden muistelu, tulevaisuudesta puhuminen ja Jumalaan tukeutuminen. Mainitut teemat jaoteltiin lopulta pääteemoihin, joita olivat huolenpito ja nykyhetken ulkopuolinen aika.

Kirjeiden välityksellä pyritään olemaan läsnä lasten arjessa sellaisena isänä, joka ottaa roolia useilla vanhemmuuden osa-alueilla. Rintamalla isää huolettaa lasten hyvinvointi ja turvallisuus. Toisaalta isä myös kasvattaa lapsiaan erilaisin ohjein ja käskyin, jotka on suunnattu suoraan lapsille. Kasvatusohjeet ovat kiinnittyneitä myös aikansa normistoon ja lapsilta odotetaankin kuuliaista käytöstä. Toisaalta vastoin aikansa tapoja isä sanoittaa tunteitaan ja rakkauttaan lapsiaan kohtaan. Antti-isä haluaa myös pysyä perillä lastensa kuulumisista ja kasvusta. Fyysistä etäisyyttä kurotaankin umpeen tiedustelemalla hyvinkin arkisista asioista kuten kylpemisestä ja syömisistä. Ajoittain hän kertoo tuovansa rintamalta lomille tullessaan lahjoja lapsilleen. Tuliaisilla on voitu kasvattaa lapsien odotusta siihen, että isä tulee kotiin lomille perheensä luokse sekä toisaalta kannustaa lapsia hyvään käytökseen. Tulevaisuudesta kirjoittaessaan isä voi rakentaa paitsi kotirintamalle niin myös itselleen positiivisia mielikuvia mahdollisesta yhteisestä ajasta. Yhteisiin, sodan jälkeisiin hetkiin lukeutuu isän mielestä runsaasti läsnäoloa ja kuulumistenvaihtoa. Ikävältäkään ei voida välttyä ja siihen kietoutuu myös isän itsensä tärkeäksi määrittämät valokuvat perheestä. Valokuvat muistuttavat kotona elävästä perheestä ja niiden avulla isä käy myös mielikuvitteellisia keskusteluja lastensa kanssa. Kuvien lisäksi isä haluaisi kuulla lapsistaan myös kirjeitse ja toivookin saavansa heiltä kirjeitä, sai niiden sisällöstä selvää tai ei.

Aineistoksi valikoituneet 82 kirjettä osoittavat, että isän rooli on läsnä myös rintamalta käsin kirjeiden välityksellä. Sota-ajan isyyttä olisikin syytä tutkia useista tulokulmista. Nykyinen tutkimus on keskittynyt sota-ajan lasten kokemuksiin isästä ennen sotaa, sodan aikana ja sen jälkeen. Tämän lisäksi sota-ajan isyyttä olisi mahdollisuuksien mukaan tarkasteltava myös isien perspektiivistä.

Kirjeenvaihto muodostaa vain yhden mielekkään tulokulman. Tarvitsemme moniäänistä vanhemmuuden tutkimusta, joka ottaa huomioon lasten, äitien ja isien näkökulmat.

LÄHTEET JA KIRJALLISUUS

I Arkistolähteet

Kansanperinteen arkisto (Kper), Tampereen yliopisto
Sota-ajan kirjekokoelmat (SAK) 53

II Tutkimuskirjallisuus

Hagelstam, Sonja ’Perhe-elämä, arki ja sota’. Turtola, Martti, Huhtinen, Aki-Mauri, Kinnunen, Tiina, Mälkki, Juha, Seppinen, Ilkka Tapio & Joni, Strandberg (toim.), *Sodassa koettua (3) Arkea sodan varjossa*. WSOY: 2008, 33–47 ja 50–61.

Hagelstam, Sonja ’Rakas sotilaani! Kirjeiden kirjoittaminen jatkosodan poikkeusoloissa’. Teoksessa Leskelä-Kärki, Maarit, Anu Lahtinen, & Kirsi Vainio-Korhonen (toim.), *Kirjeet ja historiantutkimus*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura: Helsinki, 2011.

Kaarninen, Mervi ’”Jätimme kotimme ja astuimme junaan” Kahden koulutytön kirjeenvaihto 1942–1945’. Teoksessa Tikka, Marko & Taskinen, Ilari & Nevala-Nurmi, Seija-Leena (toim.), *Kirjeitä sodasta: Kirjoittamisen tavat ja merkitykset kriisiaikoina*. Tammerprint Oy: Tampere 2015, 180–199.

Kemppainen, Ilona ’Sota-ajan naisten monet roolit’. Teoksessa Leskinen, Jari & Antti, Juutilainen (toim.), *Jatkosodan pikkujättiläinen*. WSOY: Porvoo 2005, 454–474.

Kemppainen, Ilona. (2006). Isät, äidit ja isänmaan toivot: käsityksiä lapsista ja vanhemmista sotavuosien Suomessa. *Historiallinen aikakauskirja*, *104*(2), 163–173.

Ketola, Julia, *Tulevaisuuden odotukset jatkosodan kirjeissä*. Julkaisematon Historian pro gradu tutkielma, Tampereen yliopisto, 2015.

Kivimäki, Ville ’Sodan rampauttama vanhemmuus’. Teoksessa Näre, Sari, Kirves, Jenni & Juha Siltala (toim.), *Sodan kasvattamat*. WSOY: Porvoo, 2010, 186–213.

Kivimäki, Ville, & Anssi, Männistö. (2016). *Sodan särkemä arki*. WSOY: Helsinki.

Korppi-Tommola, Aura. (2008). War and children in Finland during the Second World War. *Paedagogica Historica*, *44*(4), 445–455.

Lahtinen, Anu, Leskelä-Kärki, Maarit, Vainio-Korhonen, Kirsi & Kaisa, Vehkalahti ’Kirjeiden uusi tuleminen’. Teoksessa Leskelä-Kärki, Maarit, Lahtinen, Anu & Kirsi, Vainio-Korhonen (toim.), *Kirjeet ja historiantutkimus*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura: Saarijärvi, 2011, 9–27.

Leskelä-Kärki, Maarit, Lahtinen, Anu, & Kirsi, Vainio-Korhonen. (2011). *Kirjeet ja historiantutkimus*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura: Saarijärvi, 2011, 9–27.

Malinen, Antti & Tuomo, Tamminen. (2017). *Jälleenrakentajien lapset: sotienjälkeinen Suomi lapsen silmin*. Gaudeamus: Tallinna.

Näre, Sari & Kirves, Jenni & Siltala, Juha & Joni, Strandberg (toim.) *Sodassa koettua (1). Haavoitettu lapsuus*. WSOY: Porvoo, 2007.

Näre, Sari & Jenni, Kirves ’Lapsuus sodan keskellä’. Teoksessa Näre, Sari & Kirves, Jenni & Siltala, Juha & Joni, Strandberg (toim.) *Sodassa koettua (1). Haavoitettu lapsuus*. WSOY: Porvoo, 2007, 4–31.

Näre, Sari ’Naiset ja miehet sodan pyörteissä’. Teoksessa Turtola, Martti, Huhtinen, Aki-Mauri, Kinnunen, Tiina, Mälkki, Juha, Seppinen, Ilkka Tapio & Joni, Strandberg (toim.) *Sodassa koettua (3) Arkea sodan varjossa*. WSOY: Porvoo: 2008, 9–25 ja 28–31.

Pukkila-Toivonen, Hanna. *Kotirintaman lapset*. Helsinki: Tammi, 2008. Print.

Pöysä, Jyrki ’Lähiluku vaeltavana käsitteenä ja tieteidenvälisenä metodina. Teoksessa Pöysä, Jyrki, Järviluoma, Helmi & Sinikka, Vakimo (toim.), *Vaeltavat metodit*. Suomen kansantietouden tutkijain seura: Joensuu, 2010, 331–355.

Rönkkönen, Teuvo ’Talvisodan kenttäposti ja postisensuuri’. Teoksessa Leskinen, Jari & Antti, Juutilainen (toim.), *Talvisodan pikkujättiläinen*. WSOY: Porvoo 1999, 252–260.

Rönkkönen, Teuvo ’Kenttäposti ja postisensuuri’. Teoksessa Leskinen, Jari & Antti, Juutilainen (toim.), *Jatkosodan pikkujättiläinen*. WSOY: Porvoo 2005, 634–646.

Stanley, Liz. ‘The epistolarium: On theorizing letters and correspondences.’ *Auto/biography* 12.3 (2004): 201–235.

Taskinen, Ilari ’Sota-ajan kirjekulttuuri ja kirjeiden kokemusten tulkinta’. Teoksessa Tikka, Marko & Taskinen, Ilari & Nevala-Nurmi, Seija-Leena (toim.), *Kirjeitä sodasta: Kirjoittamisen tavat ja merkitykset kriisiaikoina*. Tammerprint Oy: Tampere 2015, 12–29.

Taskinen, Ilari. (2021). *Social lives in letters: Finnish soldiers’ epistolary relationships, intimate practices, and emotionality in World War II*. Ilari Taskinen.

Tepora, Tuomas ’Sota-ajan leikit ja koulu’. Teoksessa Kirves, Jenni, Kivimäki, Ville, Näre Sari & Tuomas Tepora (toim.), *Suomen lapset sodassa*. WSOY: 2018, 4–31.